

Spatial Opportunities of Exhibition Centers: Explaining Path-Dependencies in Amsterdam, Frankfurt, Munich and Milan

R. Vermeulen

Samenvatting

Beurzen kennen een rijke geschiedenis in West-Europa die terug voert op middeleeuwse jaarmarkten, werelddtentoonstellingen en de wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog. Sinds de jaren tachtig is deze sector echter fundamenteel veranderd wat fysieke aanpassing van de expositiecentra in West Europese steden vereiste. Functioneel verschoof de nadruk van economische transacties en tentoonstelling naar menselijke interactie. Bovendien specialiseerden en internationaliseerden beurzen zich in hoog tempo. Deze ontwikkelingen hebben geresulteerd in de ontwikkeling van een reeks nieuwe expositiecentra en de uitbereiding van reeds bestaande faciliteiten. Sinds 1980 zijn er veertien nieuwe expositiecentra met meer dan 100.000 vierkante meter overdekte expositieruimte in West-Europa gebouwd. Tussen 2006 en 2011 werd er een miljoen vierkante meter aan het aanbod toegevoegd. Deze projecten beantwoorden aan een nieuwe en veranderende vraag die voortkomt uit ontwikkelingen in de sector en zijn tegelijkertijd onderdeel van een heftige concurrentiestrijd om de meest aansprekende en winstgevende beurstitels.

Deze recente dynamiek in de ontwikkeling van expositiecentra valt samen met de transformatieprocessen die in de laatste twintig jaar in Europese steden plaatsvinden. Hierin maakt het traditionele hiërarchische patroon van stedelijke regio's die zijn onderverdeeld in een centrum en periferie steeds nadrukkelijker plaats voor een organisatie langs stedelijke netwerken waarbinnen functies ruimtelijk zijn uitgesorteerd. Met name van internationaal en grootstedelijk georiënteerde functies vindt voor het eerst in de geschiedenis van Europese steden een aanzienlijke decentralisatie plaats. De vroegere scheiding tussen centrum en periferie verandert hierdoor structureel. Perifere locaties rond luchthavens, kruisingen van hoofdwegen en knooppunten van openbaar vervoer zijn aantrekkelijke locaties geworden voor vestiging van gespecialiseerde activiteiten die voorheen voornamelijk in centrumgebieden gesitueerd waren.

Verspreid over Europa laten de recente projecten interessante verschillen zien in hun ruimtelijke neerslag. Waar expositiecentra traditioneel waren gesitueerd in stedelijke centra is een groot deel van deze nieuwe faciliteiten te vinden op plekken die vroeger met 'periferie' zouden zijn aangeduid. Inmiddels liggen achttien van de vierendertig grootste West Europese expositiecentra buiten stedelijke centra. Aan de andere kant worden veel historische en centraal gelegen expositiecentra vernieuwd en uitgebreid. Hiermee is de recente ontwikkeling van expositiecentra onderdeel van een bredere

discussie over de veranderende rol van de periferie van metropolitane regio's in de 21e eeuw. De vraag waar nieuwe vestiging van expositiecentra plaats zal vinden – in het oorspronkelijke centrumgebied of in de periferie van de stad – is hiermee een zeer urgent vraagstuk geworden.

Dit proefschrift heeft geprobeerd dit tweeslachtige patroon te verklaren en onderzoekt, vanuit het perspectief van expositiecentra, de drijvende krachten achter investeringsbeslissingen. Het gaat uit van de aanname dat de aard van de ontwikkeling van expositiecentra bepaald wordt door een specifieke samenloop van condities en dat hun handelingen vorm krijgen binnen deze context.

Voor dit locatiedilemma wordt een verklaring gezocht aan de hand van een institutionele benadering van padafhankelijkheid. Redenerend vanuit de keuzesituatie van de betreffende complexen wordt nagegaan welke patronen van padafhankelijkheid zich in de loop der tijd hebben gevormd en in hoeverre zich vernieuwingen aftekenen in deze economische en institutionele paden van afhankelijkheid. Om de spanningen tussen conserverende structuur en verandering te duiden is op basis van padafhankelijkheidsliteratuur een nieuw analysemodel ontwikkeld. Vanwege de brede interpretatie die aan padafhankelijkheid wordt gegeven, is gekozen drie analytische concepten uit deze theorie centraal te stellen: *increasing returns*, *lock-in* en *critical juncture*. Omdat stedelijke ontwikkeling door verschillende factoren wordt beïnvloed is bovendien gekozen voor een multidimensionaal model waarbinnen deze concepten kunnen worden toegepast. Hierdoor kunnen ontwikkelingen niet uitsluitend worden verklaard vanuit historisch gegroeide patronen en structuren maar ook vanuit mogelijkheden die ontstaan uit de dynamiek van het hier-en-nu. Functie, fysieke vorm, ruimtelijke inbedding en institutionele omgeving zijn geïdentificeerd als bepalende dimensies voor de ontwikkeling van expositiecentra.

Traditioneel wordt de ontwikkeling van veel expositiecentra gekenmerkt door toenemende meeropbrengsten (*increasing returns*) waarin de vier dimensies gezamenlijk de fysieke uitbereiding van expositiecentra mogelijk maken om zo steeds grotere, voornamelijk nationale, evenementen te kunnen houden. Een veranderende sector stelde echter nieuwe eisen aan expositiecentra die hun doorwerking hadden in alle vier de dimensies. In de jaren tachtig moesten nieuwe strategieën worden ontwikkeld om de internationalisatie en specialisatie van beurzen te faciliteren.

Aanvankelijk reageerden expositiecentra echter door verder te gaan op dezelfde weg: het uitbreiden van hun faciliteiten. Al snel werd deze strategie op veel plaatsen geconfronteerd met een probleem dat zich het best laat beschrijven als ruimtelijke insluiting (*lock-in*). Alle vier de onderzochte expositiecentra werden, hoewel in verschillende mate, geconfronteerd met een tekort aan ruimte voor uitbreiding. In drie van de vier gevallen werd tevens geklaagd door buurtbewoners over overlast, congestie en parkeerdruk en werden acties ondernomen uitbreiding tegen te gaan. Het waren dus vooral het ruimtelijke en institutionele domein waarin ontwikkelingen werden geblokkeerd.

Geconfronteerd met deze insluiting zagen expositiecentra zich genoodzaakt hun strategieën te heroverwegen. Hierbij moesten ze navigeren tussen wat vanuit het oogpunt van hun bedrijfsvoering gewenst was en wat praktisch mogelijk was. Aan de ene kant waren het historisch gegroeide structuren die zorgden voor padafhankelijkheid terwijl aan de andere kant veranderingen in context mogelijkheden boden om met deze historische patronen te breken.

In Frankfurt kwam de verandering uit het ruimtelijke domein op een moment waarop het gebrek aan uitbreidingsmogelijkheden zich nog niet volledig manifesteerde. De kans om een gedeelte van de zuidelijk van de beurs gelegen rangeerterreinen te kopen bood een unieke mogelijkheid op het uitbreiden en vernieuwen van het historische maar deels verouderde beurscomplex. De casus laat echter ook zien dat enkel een mogelijkheid in het ruimtelijke domein onvoldoende is voor vernieuwing. Het expositiecentrum werd in haar handelen gesteund door de gemeente Frankfurt die traditioneel veel waarde hechtte aan de beurs en haar locatie in de binnenstad. Zonder deze steun is het goed denkbaar dat het rangeerterrein in haar geheel was verkocht aan projectontwikkelaars voor de bouw van woningen en kantoren.

Ook de ontwikkeling van het expositiecentrum in München laat het belang van de relatie tussen gemeente en beurs zien. Bovendien leert een vergelijking met Frankfurt dat verschillende ruimtelijke ontwikkelingen kunnen leiden tot totaal andere geografische uitkomsten. In München deed de ruimtelijke kans zich niet voor naast het beurscomplex maar aan de rand van de stad waar begin jaren '80 een locatie vrijkwam door het verplaatsen van een vliegveld. Op dat moment was de beurs al geruime tijd, maar zonder veel succes, op zoek naar uitbreidingsmogelijkheden. Daarom greep de beurs van München deze kans met beide handen aan en stelde een verplaatsing naar het voormalige vliegveld voor. Doordat de gemeente in eerste instantie echter niet overtuigd was van de economische noodzaak en financiële haalbaarheid van het project zou het nog vijftien jaar duren voordat dit nieuwe complex ook daadwerkelijk werd geopend.

Ook het verhaal van de verplaatsing van het expositiecentrum in Milaan gaat over de impassen rond projecten. Reeds in de jaren '80 realiseerde de beurs zich dat haar terreinen zeer geschikt waren voor het houden van grote publieksbeurzen maar niet voor grootschalige internationale vakbeurzen. Hoewel er ten noordwesten van de beurs een terrein beschikbaar was, werd uitbreiding van het complex tegengehouden door de vrees dat dit te veel congestie en parkeerproblematiek voor omliggende buurten met zich mee zou brengen. Hierdoor verslechterde de positie van de Milanese beurs totdat deze in 1994 niet langer houdbaar was. Een oplossing werd gevonden in de op korte termijn uitbreiding van het bestaande complex en op middellange termijn verplaatsing van een groot deel van de beurs naar het noordoosten van de Milanese periferie. De vrijgekomen beursterreinen zouden dan worden herontwikkeld met woningen en kantoren.

Hoewel de korte termijn uitbreiding spoedig werd gerealiseerd belande de verplaats-

ing van de beurs opnieuw in een impasse. De mogelijkheid deze te doorbreken kwam uit het institutionele domein toen de bevoegdheden over de expositiesector werden gedecentraliseerd van de nationale naar regionale overheid. Dit zorgde voor regionale ambities op de zakelijk toeristische markt en hernieuwde acties om de ontwikkeling van het nieuwe beurscomplex van de grond te krijgen. Onderdeel hiervan was de beursgang van het moederbedrijf van de beurs. Hierdoor werd het mogelijk de verplaatsing te organiseren en te financieren.

Ook in Amsterdam was de eerste reactie op de veranderingen in de markt het vasthouden aan de bestaande strategie. Toen dit door een gebrek aan uitbreidingsruimte en lokale weerstand onhaalbaar bleek, werd de focus verlegd van groei in kwantitatieve omvang naar kwaliteit van het complex. Voor deze strategie was de locatie van de beurs nabij zowel het historische stadscentrum als het vliegveld cruciaal. Dit was ook de reden dat de beurs een door de gemeente voorgestelde verplaatsing van het complex afwees.

In alle vier de onderzochte cases zijn de specifieke voor- en nadelen van een centrale en perifere locatie door de expositiecentra ingeschat. Op centrale locaties was altijd sprake van een wankel evenwicht tussen positieve en negatieve externe effecten op de buurt. Bovendien was er bij iedere uitbreiding de uitdaging deze goed in de omgeving te integreren. Op perifere locaties was doorgaans voldoende grond beschikbaar, kon de bereikbaarheid goed worden geregeld en kon overlast tot een minimum worden beperkt. Deze locaties missen echter de aantrekkingskracht van een stedelijke omgeving met lokale karakteristieken. Bovendien vereist de bouw van een nieuw complex een grote investering, vaak enkel mogelijk door participatie van de overheid.

De verplaatsing van expositiecentra naar de periferie is dus niet het gevolg van intrinsieke voordelen van dergelijke gebieden ten opzichte van centraal stedelijke locaties maar veel eerder het resultaat van een groot aantal complexe afwegingen. In veel gevallen was het aan zich lokaal en in de tijd ontvouwende kansen te wijten dat een investeringsbeslissing een bepaalde kant op viel. Het veranderen van bestaande structuren en onderhandelingsprocessen was vaak nodig om succesvol in te kunnen spelen op deze kansen. Hierbinnen moest een evenwicht gevonden worden tussen de beste strategie voor het beurscomplex en wat praktisch mogelijk was. Daartoe waren nieuwe strategieën die fysiek en ruimtelijk probeerden in te spelen op veranderende markten in hoge mate pragmatisch.